

לתולדות בתי החולים היהודיים בירושלים

פרופ' יהושע ליבוביץ

יש להקדים ולהסביר את העובדה כי ייסוד בתי חולים בתחום היהודי באמאחר, וזאת למרות הדאגה המרובה לשלום החולים כפי שנקבעה בהלכה ובהווי היהודי. ההסבר ניתן ע"י קיומה של מצוות ביקור חולים שהיתה חלה על הכל ולא רק על קרובים וידידים. היא הודגשה במיוחד ע"י רמב"ם בהלכות אבל, פרק יד, הל' ד"ה. וכדאי לצטט את דבריו במלואם: „ביקור חולים מצוה על הכל, אפילו גדול מבקר את הקטן, ומבקרים הרבה פעמים ביום, וכל המוסיף משובח ובלבד שלא יטריח. וכל המבקר את החולה כאילו נטל חלק מחליו והקל מעליו, וכל שאינו מבקר כאילו שופך דמים” (הל' ד). יש להניח כי מצווה זו שימשה כעין תחליף לבית חולים כמוסד ציבורי. לפי ההלכה אין ביקור חולים מצטמצם בשיחה נאה ובדברי עידוד לחולה, אלא הוא כולל גם טיפול ממש, וניתנת אפילו הוראה „לכבד ולרביץ לפניו” (שולחן ערוך, יורה דעה של"ה) — כלומר, לנקות את החדר ולשטוף את הרצפה. נוסף לזה היה החוש המשפחתי מפותח מאד בין היהודים, ובימי התלמוד ובימי הביניים לא הורגש הצורך מצד הציבור בייסוד בתי חולים כמובן החדיש. חרץ מזה עיסוקם העיקרי של הרופאים היה בביקורי בית, שלא כבזמן החדיש, והמטפלים קיבלו את הוראות הרופאים בזמן הביקור. דאגו גם לנוחיות החולים אשר אותם היו משכיבים ב„עליה”, כדי לשמור על השקט: „והרופאים עולים והם מבקרים אותם” (במדבר רבא, פר' קרח).

וכך מסתבר כי בעולם היהודי נוסדו בתי חולים אך החל מאמצע המאה הי"ח, הראשון בלונדון 1747 ע"י הקהילה הספרדית. אין כאן המקום להאריך על תקופת המקרא („בית החפשית” מלכים ב' טו ה); בתלמוד — „בית השיש” לניתוחים, בבא מציעא פ"ג; על בית חולים לשעת חירום בגיטו רומא 1656 ועל הבעיה הסוציולוגית, פרטים אשר עמדתי עליהם במאמרי „לתולדות בתי החולים היהודיים” (דפים רפואיים, חוב' ג, 1952).

**

בית החולים היהודי הראשון בירושלים הוא בית החולים מאיר דה רוטשילד, אשר נוסד ב־1854. מקומו היה בעיר העתיקה במשך 34 שנה, ואז הוא הועבר לעיר החדשה ברחוב הנביאים. מספר המיטות היה 18, והנדבן בחר את המספר הזה לאות זכרון לבתו הצעירה שנפטרה בגיל זה. אגב, זאת היתה כוונתו גם כשיסד בית חולים קטן בפּרנקפורט דמיין עם אותו מספר של מטות. לבית החולים הזה נספח מוסד של גמילות חסדים. הרופא הראשון שהיה גם המנהל האדמיניסטרטיבי היה ד"ר ברנהרד גוימן אשר נשאר 8 שנים בתפקיד זה. יחד

אתו הגיע מפרס ד"ר אלברט כהן אשר היה ממונה על כל הפעילות הפילנטרופית של הברון רוטשילד. הוא היה אחראי לסידורים הכלליים של המוסד. בין השאר הוא סידר ספרייה בשביל החולים עם ספרים חדשים בעברית ושנתונים של עתונות יהודית בשפות עברית, גרמנית, אנגלית ואיטלקית. פרטים אלה נמצאים בספרו הגרמני של ד"ר גוימן, "עיר הקודש", שיצא לאור בהמבורג 1877, והמכיל 512 עמוד והקדמה מפורטת. כבר במשך שנת 1858 אושפזו 578 חולים, בעוד אשר בית המרקחת של ביה"ח חילק קרוב ל-30,000 תרופות לפי מירשמים לחולים בעיר. כנראה היווה מספר חולי החוץ הרבה יותר גדול מן המאושפזים, והיו באים גם חולים מחוץ לירושלים. בשנות כהונתו של ד"ר גוימן היה מספר האיטשפוזים הממוצע 603 לשנה. בספרו של ד"ר גוימן בעמודים 405—406 ניתנת רשימה של כל המחלות וגם מספר המקרים של כל אחת מהן. רשימה זו מדגימה את הדיאגנוסטיקה ואת השכיחות של המחלות בתקופה ההיא.

בין החומר התעודתי שנשמר בכתב-יד מצאתי במכון לכתב-יד של הספרייה הלאומית בירושלים ספר מכורך של רשימות וחתומות על ידי מבקרים, רובם מחוץ-לארץ, המשתרע על התקופה 1856 עד 1907. אנשים רבים חתמו רק את שמם, ואחרים כתבו דברי תהילה לבית החולים. מעניין לציין כי כבר בתקופה ההיא היתה תנועת תיירים ניכרת. בין המבקרים מופיעים שמות של יהודים, נוצרים ומוסלמים, כגון אלברט כהן; משה מונטפריי שחותם יחד עם תומס הדוקין, הרופא האנגלי המפורסם של המאה שעברה*; הרופא השווייצרי טיטוס טובלר, המפורסם בחקירותיו הקלאסיות על הטופוגרפיה של ירושלים; פ. ט. פרכס, חוקר מחלות הכבד המפורסם מברלין. מן המזרחנים יש להזכיר את ארנסט רנאו מפאריס ואת הפרופסור לתיאולוגיה הרמן ל. שטראק שהוציא את כתב-היד העתיק ביותר של תלמוד בבלי. ב"ספר זכרונות" זה כותב ד"ר גוימן בתאריך 7.7.1862 כי, "מטעמי בריאות נאלצתי לבקש ממסדי המוסד... לחזור לאירופה", וביום 1.4.1866 כותב הוא ש, "בעזרת השם חזרתי לתפקידי", אמנם הוא נשאר זמן קצר בלבד. גם קיסר פרנץ יוסף מאוסטריה (1869) חתום בספר. מעניינות גם 9 שורות בגרמנית מד"ר מ. ולך, אשר כותב שהוא ניהל את בית החולים בתור מחליף במשך חדשים (1905).

נראה לנו כי המנהלים הרפואיים אחרי ד"ר גוימן נשארו כל אחד רק זמן קצר בתפקידם. בין התעודות מצאתי גם כתב-יד מכורך משנת תרי"ד (1854) בשם, "פנקס כלי הבית", רשימה מדוייקת של כל פרט ופרט מהאינוונטר, המראה עוני גדול, במיוחד במכשירים רפואיים (עמ' 21). בשנת 1888 עבר ביה"ח מאיר דה רוטשילד מהעיר העתיקה לרחוב הנביאים והיה בשימוש עד לבניית בית החולים האוניברסיטאי הדסה בהר הצופים. אז נהרס הבנין ובמקומו קיים היום ביה"ס זליגסברג, ומן הבנין המקורי נשארו רק שני השערים, האחד

* ראה צילום בסוף מאמר זה.

מאבן עם כתובת עברית, „בית חולים מאיר דה רוטשילד“ והשני מברזל עם כתובת בצרפתית, „כניסה — מרפאות“.

מתוך התחלה צנועה זו התפתח ביה"ח הגדול האוניברסיטאי „הדסה“. בשנת 1918 הועבר ביה"ח רוטשילד לרשות ארגון „הדסה“ ונשאר בבנין ברח' הנביאים עד הקמת הבנין המפואר על הר הצופים ב־1939. בימי מלחמת השחרור נותק הר הצופים, וביה"ח הועבר זמנית לבנינים שונים בעיר. באותה שנה נוסד עקב צורך דחוף ברופאים צעירים, ביה"ס לרפואה, שהיה ממוקם גם הוא בבנינים שונים בעיר, בין השאר ב„טרה סנטה“. בתחילת שנות השישים הועבר ביה"ח „הדסה“ למקומו הסופי בעין כרם, ומאז הורחבו המחלקות הקליניות ומכוני המחקר ללא הפסק.

בית החולים השני שנוסד בירושלים הוא „בקור חולים הוספיטל“. קדמה לייסודו שליחת הרופא ד"ר שמעון פרנקל בשנת 1843 ע"י משה מונטיפיורי לעיר העתיקה שם הוא נתן עזרה אמבולטורית לחולים מטעם הנדיב ומטעם ועד הפרושים האשכנזי. לפי כמה מקורות שבידי הוא נוסד ב־1855, אמנם לפי הפרסום של ראובן קשאני „בית החולים הכללי משגב לדרך בירושלים“ (תשל"ו עמ' 29) תאריך ייסוד „בקור חולים“ הוא 1857. בית חולים זה שירת את אוכלוסיית העיר העתיקה, ובשנת 1925 הועבר לבנינו החדש במרכז העיר, בו הוא שוכן עד היום.

מה שנוגע לתאריך ייסודו בעיר העתיקה, הרי גם בספרו המצויין של בניציון גת „הישוב היהודי בא"י בשנות 1840—1881“ (ירושלים, תשכ"ג) נזכר התאריך באופן השערתו, היינו בשנת „תרי"ז לערך“, וזאת לפי הספר של פ. גרייבסקי „זכרון לראשונים“ חוברת ח' עמ' 50. רק בזמן מגפת החולירע בשנת 1866 קיבל בית החולים „בקור חולים“ צורה מושלמת יותר. בתחילה הכיל 12 מיטות, ואחרי כן נוספו 8 מיטות. בין הרופאים הקבועים היה ד"ר פוליפיס. מתוך תעודה בשפה הלטינית משנת 1872 למדים אנו כי השתמשו להתייעצות גם ברופאים נוצרים. לפי ספרו של גת סבל בית החולים בשנים הראשונות מחוסר אמצעים חריף, והגבאים נאלצו לסוגרו לתקופות מסוימות (הלבנון, ה, תרכ"ח, גליון 6).

אשר לבית החולים השלישי בעיר העתיקה, והוא „בית החולים הכללי משגב לדרך“, הרי גם הוא צמח מתוך מרפאה לטיפול אמבולטורי ועזרה ביתית של העדה הספרדית בעיקר, אמנם לא היתה הפלייה כלפי האוכלוסייה האשכנזית. חומר חשוב על תולדות המוסד הזה נמצא בעבודתו של ראובן קשאני שהוזכרה לעיל. כדי לקבל פרטים נוספים נפגשתי עם מר מ. אלחסיד העוסק בתולדות המוסד הזה שנים רבות ואוסף כל הידיעות השייכות לתולדותיו. לפי הודעתו האדיבה בעל פה נוסד בית החולים ע"י סבו, ר' מנחם שם—טוב הכהן ואחיו. בראשונה יסדו הם את החברה „משגב לדרך“ בשנת 1879. היתה זו מעין קופת גמילות חסדים לביטוח רפואי. באופן רשמי היו החברים משלמים דמי חבר, אבל בעד עניינים שילים ר' מנחם שם־טוב הכהן מכספו. כשנתפנה בנין בית

החולים, „מאיר דה רוטשילד“ בשנת 1888 עברו החצר והבנין לרשות חברת „משגב לדך“, ואו הוסיפו קומה לבנין וגם בנו מבנים אחדים. הרופא הראשון היה ד״ר מזאראקי, נוצרי יווני, אשר היה מקובל על האוכלוסיה היהודית בעיר העתיקה. מר אלחסיד הדגיש לפני כי רוב הטיפול ניתן בהתנדבות והיו משרות מעטות בתשלום. הוא סיפר שד״ר ולך בביקורו אצל סבו התפלא איך יכלו להתקיים בתקציב מוגבל מאד, והתשובה היתה כי רוח ההתנדבות איזנה את התקציב. ביה״ח נהג להדפיס דו״ח שנתי, אשר ממנו אפשר לקבל מידע נוסף. המוסד היה קיים עד פינוי העיר העתיקה במלחמת העצמאות באביב 1948, לאחר שנתן עזרה לפצועים במלחמה זו עד היום האחרון. הרופא המנהל היה אז ד״ר עמנואל פרופר, ששימש משנת 1935 עד הפינוי. הבנין בעיר העתיקה נהרס כליל במלחמת השחרור וביה״ח „משגב לדך“ הועבר לקטמון ומשמש עד היום כבית יולדות.

בשנת 1873 נוסד בפרנקפורט דמיין ועד להקמת קרן בנין בית חולים כללי בירושלים בשם „שערי צדק“, שמספר חבריו עלה במשך הזמן ל-15, והם הצליחו לגייס כספים לרכישת מגרש מתאים בירושלים, לקבל רשיון בנייה ולהתחיל בבנייה בשנת 1896. אחת הפעולות הראשונות של הועד היתה לשלוח רופא צעיר דתי, ד״ר משה ולך, שהגיע לירושלים בשנת 1890 והיה גר בעיר העתיקה. שם הוא קיבל חולים, עשה ביקורי בית, והוא היה הראשון שביצע בעיר העתיקה את ניתוח פתיחת הקנה (טראכיאוסטומיה). הבנין הגדול והמודרני — לפי מושגי הימים ההם — נשלם רק בשנת 1902, והיה זה בית החולים היהודי הראשון בירושלים שנוסד מלכתחילה מחוץ לחומות. הפתיחה התגיגית היתה בינואר 1902, ורק אז עבר ד״ר ולך לגור בתוך בית החולים אשר ניהל אותו עד 1947, ושם המשיך לגור עד יום פטירתו בשנת 1957. בן 90 היה במותו.

לפי מצב הרפואה בתקופה ההיא היה ביה״ח מתאים לדרישות לאישפוז חולים. הוא היה הראשון בו היתה מחלקה לבידוד חולים מדבקים, וכן הנהיג ד״ר ולך חיסונים בקרב האוכלוסיה. מכיוון שהיה אז קשה להשיג חלב טרי בירושלים, הקים ד״ר ולך רפת עם 40 פרות בחצר ביה״ח, שהיתה קיימת עד 1948 וסיפקה חלב לא רק לביה״ח אלא גם לאוכלוסיה הדתית בירושלים, בפרט בחג הפסח. כמו כן הוכנס גנרטור לשימוש חשמל בשבת, אשר הוכיח את תועלתו גם בשעות חירום.

מהאנשים שליוו את ביה״ח מראשית דרכו יש להזכיר את האחות הותיקה זלמה מאיר („שוועסטער זלמה“), אשר הגיע ארצה בשנת 1916 ושימשה כאחות ראשית. היא העניקה צביון מיוחד במינו לבית החולים בהתפתחותו, ונתנה הרגשה של קשר אישי לכל חולה באשר הזדהתה הזדהות אישית מלאה עם המוסד. כשנוסד בשנת 1936 בית הספר לאחיות, היא שימשה כמנהלת בית הספר, ואחיות שיצאו מבית חינוכה היו ידועות ברוח התנדבות וביחסן האישי החם לכל חולה. היא מתגוררת בביה״ח עד היום הזה.

מהמאורעות ההיסטוריים הקשורים לבית החולים „שערי צדק“ נזכיר כי בשנת 1917 התקיימה הפגישה בין הגנרל אלנבי ובין המפקד התורכי באולם הכניסה של בית החולים, שם נחתמה כניעת העיר ירושלים לאנגלים.

בשנת 1947, ערב מלחמת השחרור וקום מדינת ישראל, התחילה תקופה של מודרניזציה ושכלול בהנהלתו של ד"ר פלק שלזינגר ז"ל ואחרי פטירתו בא במקומו הפרופסור ד. מ. מאיר מארצות הברית והוא מכהן משנת 1968 כמנהל כללי של המוסד בתנופה רבת פעלים.

מטרת הסקירה הגוכחית היא להפיץ אור על ההיסטוריה הקדומה של בתי החולים היהודיים בירושלים. אשר לתולדותם והתפתחותם בזמן החדש — הרי מטרה זו חורגת ממסגרת מחקר היסטורי מקצועי. כל הפרטים הקשורים בשינויים טכנולוגיים ורפואיים שבתקופתנו, אפשר למצוא בפרסומים והדו"חות של בתי החולים עצמם.

סקירה זו מופיעה לרגל ההכנות להעברת ביה"ח „שערי צדק“ למבנים החדשים, בתור זכרון-לראשונים, ובתור ברכה לביה"ח למאורע חשוב זה, לקיים את האמור באיוב ת, ו: „והיה ראשיתך מצער, ואחריתך ישגה מאד“.

We have visited this Institution in its several departments, wards, pharmacy & Kitchen & much admired the order and cleanliness of the whole.

We have also inspected the numerous interesting books of the Hospital, the lying-in Institution, the Dispensary & the School of Trades which are not only valuable statistical records but do great credit to the acuity of the Director & medical Officer under whose care these Institutions flourish.

The whole must be very satisfactory to the Family of Rothschild & very beneficial to the objects for whom these Charities are maintained.

London
17 May
Mrs Elizabeth Montagu
E. H. H. H. H.
Thomas Hodgkin M.D.

מתוך ספר המבקרים בב"ח רוטשילד, חתימות: מונטפיורי, קורשיט (יהודי מאה"ב,
אחד האפוטרופסים של עזבון טורא) ותומס הודג'קין. הכתב הוא כנראה של הודג'קין;
התאריך העברי כנראה בכתב ידו של מונטפיורי: ה' סיון, תרי"ח (1857)